

מיקסם—ותכופות אף מיקסם־שווא. זהו ה־נסיון להתור אל ההתחלה, אל מקורות הספיקה גה והצמיחה של האישיות, זו ההולכת בתלם והמסמלת דור, או זו המורדת במה שמסמלת הדור. ילדות בארץ־ישראל אינה רק ילדות הפרט המספר אלא משולבת בילדות וצמיחה של ארץ וחברה. לא יפלא אפוא כי הרבה מטובי הסיפורים שכתבו מספרים עבריים סובבים סביב ימי־הילדות. הטרוניה כי זכ־רונות מימי התורכים, המנדט, ראשית המור־שבה וכ"ו הם חומר נדוש ומשומש אינה תופסת כאן. תורכים, אנגלים, ערבים וכיוצא באלה הם רכיבי ההיסטוריה של הארץ הזאת, ומי שכותב ספרים שרקעם זהו הארץ אינו יכול להתכחש להם. בסופו של חשבון לא תזמר־הגלם הספרותי קובע אלא השימוש בו וטיב ניצולו, ולמותר הוא להיתלות כאן בשורה ארוכה ומפוארת של מספרים שהפכו את עיירתם למיקרו־קוסמוס אנושי.

שורות אלו באו אך להדגיש כי העובדה שחונך ברטוב כתב—שוב—על ילדות ב־מושבה אינה צריכה להיוקף לחובתו; מעניין כי דיוקה פתח־תקוה זכתה לתיאורים ספרותיים רבים כלי־כך—וכמה פנים לה! די להשוות את תיאורו של ברטוב לזה של י. קנו ב"אחרי החגים" שלו כדי לעמוד על כך שהמושבה הארצישראלית—זו הקטנה, הקרתנית, על בעיותיה הידועות והנדושות—עשויה להיות מיקרו־קוסמוס ספרותי מגוון. אם כך, לא תזמר־הגלם ראוי להערכה ובקורת אלא הדרך בה נעשה ספרות.

אכן, ברטוב נכשל כשלון מכובד. "של מי אתה ילד" הוא קיטלוג של זכרונות ילד מתבגר עד שנתו השלש־עשרה. התימה הז' שיגרית אינה מקבלת כאן כל ביטוי חדש.

אולי המיוחד בספרו של ברטוב לעומת ספיקה פורט־מושבה אחרים הוא דמיונו הרב לסיפור־ילדות בקיבוץ־יהודים במזרח־אירופה. גם כאן העיקר טרדית הפרנסה, מעבר הילד מאורח־חיים דתי לחילוני ומאבק להסתגלות בסביבתו, סביבה בה צמח אמנם אך בכלי זאת הוא חש כלפיה זרות, מורשת הוריו.

המספר נעזר בזכרונותיו ובזכרון ה"קולקטיבי" של משפחתו. הרבה דברים קולט נחמן, ה'

חיים כלל. "מנחם־מנדל" של בירשטיין מת־קיים בזכות "עסקי־האוויר" שלו. תמו העס־קים וה"בינוס" (אצל רולידר: הרעיון והש־ליחות)—תמו החיים. המחבר הולך אחורנית ומתאר את החיים באוסטרליה ובקיבוץ, כש־הם שלובים זה בזה ומצטלבים זה בזה. מב־הינה זו מצליח בירשטיין להגיע לידי אחי־דות סיפורית, הקולטת כבדרך־הטבע את הגיבורים של הקיבוץ ואת הדמויות המשונות של אוסטרליה.

העיקר בסיפוריו של בירשטיין אינו ה"מה" אלא ה"איך"—איך הוא מספר ואיך הוא יוצר את האווירה המיוחדת שלו, שבה כל גיבוריו מתהלכים וכושלים, שבע יפלו וקמו... המחבר מתעלם מדעת מראיית המציאות ומן המיגבלות שהיא מטילה על כל בשר־ודם. אצלו מאבקי אדם עם עצמו הם עיקר, ואילו מקומו או אימקומו בתחומי החברה אינם מענייניו. כדאי לו ליוסל בירשטיין לנקוט גישה חד־צדדית זו, הואיל ועל־פי דרכו הוא מצליח לתאר את הפרט באספקלריה של חייו הפנימיים בלבד. אף־על־פי־כן ראייתו ברוכה הומור וזעג, השתתפות־בצעד ורח־מים, תוס־לב וערמומיות. מכל הסממנים האלה רוקח בירשטיין את מרקחתו בהצלחה רבה. האירוניה שלו לגבי גיבוריו מזכירה לפעמים את טובי המספרים באידיש, ומנדלי מוכר־ספרים בראשם; יודע הוא להיות אכזר אליהם ולהציגם ככלי מלא בושה וכלימה. בתוך כך, ומיד לפני כן או לאחר־מכן, הוא מרעיף עליהם הרבה רחמים וטוב־לב, ומיד משתנה יחסו של הקורא אל הטיפוסים המוז־רים ויוצאי־הדופן שמעלה בירשטיין לפנייהם בלהטיו.

י. פ.

של מי אתה ילד?

החזרה אל מחוזות־הילדות היא תמיד חזרה נכספת, חומר־גלם לזכרונות ולספרות, ש־מקורה בערגה אל הראשית, שהיא מעין

* תנוך ברטוב: של מי אתה ילד; עם עובד / ספריה לעם, 1970; 261 עמ'.

זמן הים וזמן היבשה

"מי שגפניו שורות בכרמי הר / לא יבוא בכרם ים אגדי", כותב מרדכי גלדמן בפתח השיר הראשון בקובץ. שיריו כולם הם ים אגדי, סוריאליסטי, חגיגה מתחת לפני המים, מקושטת הוד ויופי. התמונות הריאליסטיות באות רק להדגיש את הפער שבין הצירוף הפנטסטי ואפרוריות הריאליה. ליעקב הייד היושב בגן העירוני חסר "הכוח המדמה", שהיה כנראה פעם נחלת יעקב־ג'קל. המשוך רר הוא גם מיסטר ג'קל וגם מר הייד ויודע לתאר "כי אחרי הגן יש גן מלא בטווסים / גם ילדות מרעה סוסים צחורים" (ע' 36). "זמן היבשה", זה שהייד חי בו, מוצב כניגוד ל"זמן הים", שהוא זמן קסום וחלומי, זמנו של הדמיון החגיגי.

אם נחזור שוב לגירסתו המשושפת של הר־ראציוס, כי השירה מתחלקת לשירה "מהנה" ושירה המביאה "תועלת", הנה שירתו של גלדמן משתייכת למין הראשון. היא מלטת אל הים, אל התענוג והפניק, לתוך "חגיגות מתמשכות" ב"חלל הים". לא לחינם בחר ברישים של פטריק קלי לעטר את שער ספרו; הוא מבטא במפורש את עולמו השירי של גלדמן. עולם זה כל־כולו הרצון להסתלק מ"ארץ חררה מובסת לשמשה" (ע' 8) ב"מסע חגיגי ומופלא לתהום הפצו" (ע' 9). החגיגה הלשונית, המתקשטת ומתבסמת ב"פירפוסים לשון, המזכירים לא פעם מוזיאון לחפצים עתיקים, הופכת את הקריאה בשירי גלדמן למסע קסום באמת.

גלדמן עולה בכשרונו על רבים מן המשוררים האחרים המתפרקים בישיפות השיר ומלותיו ("מצייר פניו נוגים במסגרות מגר לפות / ועניינו אסתטיקה בלבד"). תוך הסתמנות מרור מוזיף, לנוחות המבקרים. מחירי זות שירו הם גן בוטני מלא־זגדוש צמחים נדירים, מעוררי־התפעלות—ארץ של דמויות הגיוניות בלבוש של מסיכות־סירוף גוסס "ארץ־הפלאות", ושעשועים מזויפים. בזכותן

מספר, באמצעות "מה שמקרין זכרונם של אבא ואמא, מה שזוכר כל אחד מהם לחוד ו...מה שהוא זכרון המשפחה, חושיו של נחמן מחודדים, ערים תמיד, קולטים, סופ־גים, מחברים, מצרפים, מוויגים את זכרונו שלו. לימים מדמה הוא שהכל, משעת לידתו ואפילו קודם לאותה שעה, הכל הוא זכרונו שלו, הכל הוא התנסות שלו"—עד לאותו רגע בו נפרד הזכרון הפרטי מן הקולקטיבי ושוב אינו נזקק לזה האחרון. כאמור, הופך זכרונו של המספר נחמן קטלוג של מאורעות, חפצים, נוף, ועוד. הדברים נמסרים כשהם מתורשים, לעתים קודם מסירתם. כך, לא אחת, מסכם המספר—או מקדים להגדרת מצב בו "סודות גבהו בין נחמן לבין אבא... נחמן למד להתמקק סידות עם עצמו, להסתתר מאחריהם, לשמוע את פעימתם העמומה של פצעים דלוקים".

עירוב־התחומים בין המספר־המבוגר לבין עיני הילד נראה מלאכותי ומכביד. מכביד עוד יותר הוא סגנונו של ברטוב, שבחר משום־מה לספר את המעשה בלשון־הווה ולתבלו בנוסף של מליצה ודרמטיות הפוגים מים בחיוניות הסיפור. אפשר חסרה בספר עלילה שתשמש ציר לזכרונות. אמנם אין זה ספר לילדים, שהעלילה בו הכרח חיוני, אך בהיעדרה הופך הספר פירוט גדוש, שיגרתי, לירי לפרקים ויבש לפרקים, שייחוד אינו רב. מכל־מקום, ודאי אינו יכול לשמש "ביו־גרפיה אישית של דור שלם", כדברי השער האחורי, ולא רק משום שגיל שלש־עשרה אינו אלא תחילתה של ביוגרפיה. חרף כל זאת, אם עשויה ספרות להיות "שירות לאומי", הנה כזה הוא ספרו של ברטוב, המוסר בדקדקנות ופירוט ראויים־להערכה, לדורות הבאים. היאורה של תרבות ארצישראלית מסוף שנות ה־20 ותחילת ה־30. וכשאנו אומרים "תרבות" כוונתנו כאן לכל אותם נכס־רוח־חומר, קטנים כגדולים, המעמידים סביבה קרובה ורחוקה יותר: הרחוב, הספר, ריה, המטבח, בית־הספר; או, בלשונו של ברטוב עצמו, אותו "שוק קסן" שהוא מועט המחזיק את המרובה.

* מרדכי גלדמן: זמן הים וזמן היבשה; הר־צאת שוקן, 1970; 53 עמ'.
ג. ל.